

**Euro-Latin American Parliamentary Assembly
Assemblée Parlementaire Euro-Latino Américaine
Asamblea Parlamentaria Euro-Latinoamericana
Assembleia Parlamentar Euro-Latino-Americana**

ADUNAREA PARLAMENTARĂ EURO-LATINOAMERICANĂ

Comisia pentru afaceri politice, securitate și drepturile omului

03.11.2011

PROVIZORIU

DOCUMENT DE LUCRU

Participarea cetățenească și democrația în America Latină și în Uniunea Europeană

Coraportoare PE: **María Irigoyen Pérez (S&D)**

Participarea cetățenească și democrația în America Latină și în Uniunea Europeană

I - Introducere

La acest început de secol al XXI-lea, constatăm că guvernele, instituțiile reprezentative, partidele politice și mișcările de asociere își pierd din prestigiu. În Europa, efectele crizei economice și financiare internaționale au condus la șomaj și au accentuat inegalitățile sociale, mai ales în țările din zona sudică, victime ale crizei, ale gradului ridicat de îndatorare și ale creșterii reduse. Și în America Latină, criza a afectat câteva state.

Pentru prima dată, cele două țărmuri ale Atlanticului experimentează, simultan, probleme politice, economice și sociale considerabile. În Europa, integrarea este încetinită întrucât naționalismul, prin metoda interguvernamentală, prevalează în fața solidarității și a metodei comunitare, moneda euro este amenințată, iar șomajul și incertitudinile sociale sunt în creștere. În America Latină, care trece, de 30 de ani, printr-o perioadă de consolidare democratică, persistă inegalitățile sociale. În ambele regiuni, problemele îi demoralizează pe mulți cetățeni, care își pierd încrederea în instituțiile politice ce îi reprezintă.

Criza financiară și economică internațională, creșterea inegalităților sociale, corupția, nesiguranța, violența, lipsa de răspuns la cererile cetățenilor contribuie în mod decisiv la o înstrăinare a lumii politice și la discreditarea politicienilor. Cetățenii europeni și latinoamericani solicită îmbunătățirea sistemului democratic. Cetățenii nu sunt mulțumiți de modul în care este exercitată democrația în prezent. Democrația trebuie îmbunătățită, pentru a le garanta cetățenilor resursele necesare, astfel încât aceștia să își poată exercita drepturile cetățenești și să li se poată garanta bunăstarea. În ultimii ani, de la criza băncii Lehman Brothers, cetățenii solicită o implicare sporită în gestiunea activităților publice și își exprimă nemulțumirea față de lumea politică prin intermediul organizațiilor alternative, al manifestărilor și al mobilizărilor stradale.

Cum poate fi stimulată participarea cetățenilor în activitatea politică și cum se pot recupera interesul pentru politică și încrederea în oamenii politici, în vederea îmbunătățirii sistemului democratic?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să ne oprim asupra câtorva concepte.

1. Democrația și cetățenia

Democrația poate fi definită drept sistemul prin care cetățenii hotărăsc cine anume să îi guverneze pentru o anumită perioadă de timp, prin intermediul unor alegeri libere, pluraliste și transparente. Puterea se împarte între puterea executivă, puterea legislativă și puterea judiciară, existând, de asemenea, alte organisme cu competențe proprii, cu echilibre și controale reciproce, ce asigură drepturile fundamentale ale cetățenilor: drepturi civile, drepturi politice și drepturi sociale.

Democrația implică supremația statului de drept. Cu toate acestea, democrația nu se poate rezuma la participarea electorală. Ea trebuie să fie participativă și să dispună de canale de participare politică în vederea perfecționării calității democratice. În raportul Programului

Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) din anul 2004¹, democrația este definită ca: forma de organizare a puterii care implică existența și buna funcționare a statului; care joacă un rol fundamental în regimul electoral însă nu se rezumă la alegeri; și care implică exercitarea unei cetățenii integrale.

Conceptul de cetățenie se înțelege ca precept al egalității de bază, asociat apartenenței la o comunitate, ceea ce, în termeni moderni, echivalează cu drepturile și obligațiile pe care le are orice persoană ca urmare a apartenenței la un stat național². Extinderea exercitării cetățeniei trebuie să se numere printre obiectivele statului.

Europa. Unul dintre elementele fundamentale ale democrației în Uniunea Europeană constă în alegerea directă a deputaților PE începând cu anul 1979. Pe de altă parte, Tratatul de la Maastricht (1992) a creat cetățenia la nivelul UE. Aceste dispoziții consolidează punerea în funcțiune a primei cetățenii transnaționale (cea europeană) și răspund dorințelor cetățenilor UE care s-au îndepărtat treptat de construcția europeană, după cum indică rezultatele referendumurilor din Franța și din Țările de Jos din 2005 privind tratatul constituțional și participarea redusă la ultimele alegeri pentru Parlamentul European.

Inițiativele Comisiei Europene pentru stimularea participării s-au îndreptat în această direcție prin intermediul *Planului D: Extinderea și aprofundarea dezbaterii despre democrația participativă la nivel european* (2006); și al *Inițiativei cetățenilor europeni* (2010), care le permit cetățenilor UE să prezinte propuneri de inițiativă legislativă privind o temă concretă care îi interesează.

America Latină

Acum puțin mai mult de treizeci de ani, doar trei țări latino-americane aveau regimuri democratice cu procese electorale libere, pluraliste și transparente: Columbia, Costa Rica și Venezuela. Între 1978 și 1988 a avut loc cea mai importantă mișcare de instaurare constituțională a unor regimuri politice civile în America Latină. În America Latină, democrația nu se mai extinsese niciodată atât de mult și pentru o perioadă atât de îndelungată. În perioada 1988-1998 s-a înregistrat o evoluție semnificativă în materie de drepturi. În final, în ultimii zece ani, s-au consolidat progrese economice și sociale al căror scop a fost acela de a reduce sărăcia endemică și de a pune în aplicare măsuri de reducere a inegalităților sociale. Acestor provocări li se adaugă altele noi, precum nesiguranța, violența, traficul de droguri și criminalitatea organizată, precum și emergența altor puteri care încearcă să submineze puterile și funcțiile statului, fapt ce limitează calitatea democrației. Actualmente, în America Latină, dezbaterile nu se referă, ca în trecut, la un conflict între democrație sau autoritarism, între democrația formală și democrația reală, ci la îmbunătățirea calității democrației, la construirea unei cetățenii mai ample și mai bune, la reconcilierea democrației și a dezvoltării.

Absența echilibrului între puterile statului și excluziunea socială afectează legitimitatea și eficacitatea democrației. În acest context, cetățenii încep să se îndoiască de faptul că democrația ar fi cel mai bun sistem de organizare politică și că funcționarea sa ar putea asigura o expansiune progresivă a cetățeniei.

¹ PNUD, *Democrația în America Latină: „Hacia una Democracia de Ciudadanos”*, New York, 2004, p. 60.

² PNUD, op. cit.

Un sondaj din luna ianuarie 2011, realizat în mai multe țări latino-americane arată „... că majoritatea cetățenilor preferă democrația ca formă de guvernare, procentajele depășind 85 % în toate țările analizate”¹. Cu toate acestea, trebuie făcută diferența între preferința pentru democrație ca sistem politic și satisfacția în legătură cu funcționarea instituțiilor sale. Cetățenii cei mai mulțumiți de funcționarea democrației sunt cei din Costa Rica, Uruguay, Republica Dominicană, Panama, Brazilia și Ecuador. În schimb, cetățenii din Paraguay, Peru, El Salvador și Honduras sunt cei mai puțin mulțumiți. Este evidentă existența unei delegitimări importante a instituțiilor politice și este îngrijorător faptul că neîncrederea afectează în mod special partidele politice, puterea legislativă și puterea judiciară.

Democrația, creșterea în spiritul echității și coeziunea socială necesită consolidarea statului, a instituțiilor sale democratice și a partidelor politice. Statul are responsabilitatea de a crea condițiile necesare pentru ca măsurile aprobate să fie credibile și eficace și să contribuie la bunăstarea cetățenilor.

2. Participarea cetățenească și partidele politice

Participarea cetățenilor la viața politică a propriului stat este o condiție *sine qua non* pentru supraviețuirea sistemului democratic. Participarea cetățenească legitimează prin vot puterea celor aleși, îmbunătățește calitatea politicilor publice, favorizează consensurile sociale și sporește legitimitatea deciziilor asociate politicilor publice. De asemenea, aceasta stabilește noi căi de comunicare între reprezentanți și reprezentați, pentru identificarea nevoilor sociale și urmărirea deciziilor adoptate, favorizând sentimentul de apartenență la o comunitate politică, în măsura în care se participă la procesele de definire a inițiativelor care îi afectează pe indivizi. Participarea cetățenească stimulează transparența și modul în care puterile politice pot fi trase la răspundere și favorizează o mai bună cunoaștere a complexității procesului decizional la nivelul politicilor publice, dezvoltând formarea politică a populației. De asemenea, ea generează capital social și relațional, consolidând procesele de coeziune socială.

Totodată, participarea cetățenească funcționează atât ca mijloc (sporind calitatea politicilor publice), cât și ca scop (drept cauză și consecință a unei structurări sociale accentuate) și, prin urmare, stimulează o creștere a calității democrației. Obiectivul ultim al participării cetățenești constă în bunăstarea cetățenilor. Potrivit raportului PNUD, „... cetățenia este procesul și achiziția individuală a acestor drepturi”. Este evident că participarea cetățenilor în democrațiile contemporane impune prezența partidelor politice, iar democrația are nevoie de alegeri periodice, pentru care partidele sunt indispensabile.

Partidele politice sunt asociații voluntare de persoane care, plecând de la valori sau idealuri comune și de la un diagnostic relativ comun cu privire la evenimentele prezentului și la perspectivele de viitor, canalizează solicitările cetățenilor și impulsionează anumite politici publice. Timp de peste un secol, partidele politice au exercitat un rol predominant în societățile democratice. Actualmente, având în vedere triumful globalizării și al rețelelor sociale, societatea a fost populată de numeroși alți actori, care intră în concurență cu propriile partide politice.

¹ Buletinul PNUD/Instituto de Iberoamerica, ianuarie 2011

În **Uniunea Europeană**, dar și în alte zone din lume, asistăm la o diminuare a participării politice a cetățenilor. Această tendință, care afectează mai ales partidele politice, este nocivă pentru sistemul democratic modern. Potrivit lui Paul Whiteley¹ există două rațiuni care explică acest fenomen: partidele politice sunt prea apropiate de stat și funcțiile reprezentative sunt greu de distins de cele executive. Partidele s-au supus unui cadru de reglementare care le conferă un statut cvasioficial de parte a statului. Întrucât viața internă și inclusiv activitățile externe ale partidelor încep să fie reglementate prin lege, partidele se transformă în agenții de servicii publice. De fapt, autonomia și capacitatea lor de a-i reprezenta pe cetățeni se reduc foarte mult. „La finele secolului al XX-lea, partidele din Europa ar putea fi caracterizate, în principal, ca organizații de guvernare sau chiar ca utilități publice, în timp ce rolul lor reprezentativ a devenit mai marginalizat și inefficient sau a fost transmis către alte instituții, mișcări și către mass-media”².

Al doilea motiv de declin al partidelor politice constă în importanța crescândă a noilor tipuri de participare politică, determinate de amplele schimbări sociale și tehnologice. De exemplu, în Europa, problema protecției consumatorilor are un considerabil efect mobilizator atunci când mulți cetățeni se hotărăsc să participe la un boicot împotriva anumitor mărfuri, din rațiuni politice sau etice.

Dacă se îndoiește de eficacitatea politică a partidelor tradiționale, ca urmare a discordanței între programele și acțiunile acestora, cetățeanul poate spori absenteismul electoral, sprijinul acordat partidelor antisistem, partidelor minoritare cu programe nu doar foarte diferite, ci chiar contradictorii, sau chiar mișcărilor populiste, apărând, astfel, probleme de guvernare la nivel general. Această situație afectează partidele politice europene la nivel național însă, paradoxal, nu și la nivel european (prin reprezentarea în PE), dat fiind că problemele menționate mai sus nu se reflectă pentru moment la acest nivel.

2.2. America Latină

Natura și evoluția sistemelor de partide din **America Latină** variază considerabil în funcție de diferențele din istoria politică a țărilor din regiune. În anumite cazuri, sistemele de partide sunt instituționalizate în mod adecvat, în timp ce în altele organizarea partidelor este, încă, deficitară. Cu toate acestea, partidele politice latino-americane prezintă o situație paradoxală: au fost agenți fundamentali în al treilea val democratic însă, actualmente, sunt supuse celor mai multe critici sociale și își pierd o mare parte din putere. Sondajele (Latinobarometro, 1995-2009) arată că cel mai ridicat nivel de neîncredere din partea cetățenilor se observă cu privire la administrația publică și la două dintre instituțiile cele mai importante ale democrației reprezentative: partidele politice și parlamentele.

În pofida nivelului redus de încredere prezentat de partidele politice, care pot fi percepute uneori ca simple „mașinării electorale”, acestea sunt considerate în continuare instituții cu o capacitate ridicată de a influența deciziile guvernamentale. Pentru latino-americani, forțele armate prezintă instituția publică care se bucură de cea mai mare încredere, drept pentru

¹ Declinul activismului și apartenenței politice în lumea democratică <http://ppq.sagepub.com/content/17/1/21>

² Journal of European Public Policy, Routledge, ianuarie 2010

care latino-americanii susțin că acestea nu trebuie să figureze în deciziile guvernamentale.

Cum se poate explica această lipsă de încredere în partidele politice? Printre posibilele explicații figurează incapacitatea partidelor politice, odată instalate la guvernare, de a reduce inegalitățile sociale, de a garanta securitatea publică și de a-și respecta promisiunile electorale. De asemenea, poate fi vorba despre absența unor propuneri concrete pentru abordarea politicilor publice ori despre corupție și clientelism. Din păcate, s-a extins opinia potrivit căreia partidele politice sunt asociate cu corupția, traficul de influență și utilizarea statului ca sursă de îmbogățire privată.

Aceste rațiuni, dar și altele mai mult sau mai puțin vizibile în anumite țări pot explica reticențele cetățenilor, care observă că acțiunile politice individuale pot să nu influențeze, uneori, eficacitatea politică. Apropierea sau îndepărtarea de activitatea politică reprezintă două aspecte fundamentale în evaluările realizate de cetățeni asupra politicii și politicienilor.

3. Societatea civilă și alte forme de participare

Conceptul de societate civilă face referire la decizia indivizilor de a participa în mod colectiv la procesul decizional din mediul public, care îi privește pe toți cetățenii ce împărtășesc obiective comune și sunt solidari în afara structurilor guvernamentale, în vederea unui beneficiu comun.

Într-o manieră generală, putem defini **societatea civilă** drept spațiul în care se exercită reprezentarea individuală organizată pe grupuri: mișcări și indivizi, grupuri de voluntari și fără scop lucrativ, care sunt relativ autonome față de guvern și de piață, care lucrează pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale cetățenilor și pentru favorizarea construirii de valori colective, pentru crearea de asociații și solidarități care să poată influența destinul societății prin intermediul unor forme neconvenționale de reprezentare politică.

În Carta sa albă privind guvernarea, din anul 2001,, Comisia Europeană afirmă: „Societatea civilă joacă un rol important în a da glas preocupărilor cetățenilor și în furnizarea de servicii care vin în întâmpinarea nevoilor oamenilor.”

De asemenea, se includ, atunci, în societatea civilă, organizații socioprofesionale, grupuri civile pentru drepturile omului, syndicate, ONG-uri etc.

Societatea civilă organizată (SCO) intervine uneori în chestiuni pe care partidele politice, pe de o parte, și guvernele, pe de altă parte, le consideră responsabilitatea lor exclusivă, ceea ce poate conduce, uneori, la suprapuneri. Cu toate acestea, partidele politice și organizațiile societății civile prezintă numeroase elemente complementare. SCO formulează cu frecvență idei noi, promovează transparența guvernamentală, precum și evaluarea rezultatelor gestiunii guvernamentale, prin inițiative ce pot fi benefice pentru sistemul democratic.

Dezbaterea actuală privind societatea civilă este corelată cu funcția sa de a îmbunătăți reprezentarea cetățenilor și de a favoriza construcția valorilor colective și a modurilor în care cetățenii pot influența destinul societății prin intermediul participării în sfera publică, pe lângă formele tradiționale de reprezentare politică sau în completarea acestora.

Începând cu ultimul deceniu al secolului al XX-lea și mai ales după Tratatul de la Maastricht, s-a vehiculat ideea unui deficit democratic al Uniunii Europene. Preocupate de această

problemă, instituțiile europene au considerat societatea civilă drept una dintre soluțiile pentru criza de legitimitate de care suferă UE. Participarea societății civile organizate s-a transformat într-un principiu de bază al guvernării europene, prin intermediul instituționalizării procedurilor proprii și prin acordarea de sprijin material organizației transnaționale a societății civile. Recunoașterea societății civile organizate europene la nivelul unor instituții precum Comisia Europeană și Comitetul Economic și Social European (CESE) i-a conferit acesteia legitimitate, statut și subvenții.

În interiorul **Uniunii Europene**, societatea civilă este reprezentată de CESE, o adunare cu rol consultativ creată prin Tratatul de la Roma din 1957. Totodată, pentru instituțiile europene, faptul că societății civile i s-a oferit dreptul de a avea un cuvânt de spus înseamnă că este consultată. În acest sens s-au introdus „standarde” democratice: pluralism, transparență, reprezentativitate și raportarea asociațiilor implicate. Deși, în teorie, toate interesele cetățenilor pot fi reprezentate în „societatea civilă organizată”, în practică tind să fie avantajate asociațiile care reprezintă interese publice. Astfel, actualmente, se folosește deseori expresia „stakeholders” în locul celei de „societate civilă”. „Stakeholders” (părțile interesate) au devenit asociații privilegiați ai Comisiei Europene la nivelul guvernării europene. Oricum, participarea societății civile la nivel local, regional sau european reprezintă o școală de democrație care îi îndeamnă pe cetățeni la participare politică și contribuie la formarea unei identități europene.

Organizațiile societății civile sau organizațiile neguvernamentale au cunoscut o dezvoltare considerabilă în ultimii ani în **America Latină**. Acest fapt este foarte relevant, întrucât o societate civilă solidă, cu capacitatea de a genera alternative politice și de a urmări guvernul și statul, poate ajuta la consolidarea și aprofundarea democrației, precum și la realizarea unei societăți mai echitabile și mai corecte.

În prezent, se poate observa o tendință care opune partidele politice organizațiilor societății civile. Cu toate acestea, partidele politice și organizațiile societății civile prezintă numeroase elemente complementare. SCO formulează în mod frecvent idei noi și joacă un rol remarcabil, promovând transparența guvernamentală și evaluarea rezultatelor gestiunii guvernamentale. O participare cetățenească mai amplă, prin intermediul SCO, nu trebuie considerată o concurență pentru partidele politice. Rolurile SCO și ale partidelor politice sunt în continuare diferite: participare cetățenească pentru societatea civilă și reprezentare pentru partidele politice. Tipurile de participare cetățenească prin intermediul SCO pot consolida legăturile dintre reprezentanți și reprezentați. Astfel, o participare sporită poate conduce la o mai bună reprezentare. Participarea și reprezentarea nu constituie elemente care se exclud reciproc, ci elemente complementare.

Începând cu anii 1990, societatea civilă a început să se organizeze în funcție de interesele sale diferite. Astfel, s-au constituit primele consilii economice și sociale (CES), a căror definiție generală este următoarea: „Consiliile economice și sociale sunt organisme consultative compuse din reprezentanți ai societății civile organizate, mai ales ai organizațiilor antreprenoriale și ai sindicatelor, al căror scop este acela de a orienta politicile publice în domeniile socioprofesionale și/sau economice”.

CES prezintă următoarele trăsături comune: sunt organisme instituționalizate consultative, de natură politică, deci nu sunt organisme de natură tehnică, apte să formuleze opinii imparțiale; au o funcție consultativă specializată pe probleme socioprofesionale și economice; reprezintă SCO prin componența lor; sunt forumuri permanente de dialog social. (1)

În cadrul diverselor procese de integrare regională în America Latină (SICA, CAN, MERCOSUR), s-a constituit o serie de organisme regionale care reunesc SCO din diverse țări. În America Centrală există, din 1995, Comitetul consultativ al SICA, al cărui scop este acela de a promova participarea activă a societății civile în cadrul integrării regionale. La nivelul MERCOSUR, Forumul Social-Economic Consultativ, creat în 1994, promovează participarea societății civile și integrarea acesteia în procesul de construire a MERCOSUR, evidențiind dimensiunea socială a acestui proces. În cadrul CAN, a început, în 2006, crearea Consiliului Economic și Social al CAN, care ar trebui să unească cele două comitete existente: Comitetul consultativ profesional și Comitetul consultativ antreprenorial, înființate în 1998.

4. Alte forme de participare

În Europa, cetățenii par să caute procese mai directe și neconvenționale de reprezentare democratică, precum internetul (care poate deschide spații de discuție privind programele politice, poate favoriza „democrația electronică”), organizațiile de consumatori și ONG-urile, manifestările publice de protest etc.

Actualmente, principalii actori politici sunt prezenți „online”, atât prin modalitățile convenționale de reprezentare politică (partide politice, guverne și organisme internaționale), cât și în calitate de reprezentanți ai societății civile și ai rețelelor de interacțiune. Cu siguranță, internetul poate fi un instrument puternic de comunicare a noilor probleme de pe agenda politică. „Primăvara arabă” a demonstrat cu succes ce rol poate juca internetul. Pe de altă parte, internetul poate juca un rol fundamental și în ceea ce privește transparența, facilitând accesul publicului la documentele oficiale și contribuind la informarea cetățenilor. În America Latină, cetățenii încep să fie mai bine informați și mai critici, o dată cu progresul tehnologic. Astfel, au apărut noi forme de participare a unor comunități marginalizate în mod tradițional, precum indigenii și persoanele de origine africană, deși reprezentarea lor politică este în continuare insuficientă. Mișcarea persoanelor fără pământ din Brazilia, producătorii de frunze de coca din Bolivia, zapatiștii din Mexic au meritul că au supus dezbaterilor publice importante probleme sociale.

Cum se poate îmbunătăți participarea cetățenilor?

În societățile occidentale și mai ales în Europa, cetățenii manifestă un dezinteres sporit față de adeziunea la partidele politice, iar absenteismul electoral se află în creștere. Cu toate acestea, cetățenii europeni se manifestă în favoarea democrației ca sistem politic optim, deși au devenit mai critici și mai puțin dispuși să își asume angajamente politice în afara mediilor convenționale.

Nesiguranța, violența, sărăcia și inegalitățile provoacă un sentiment de neîncredere a cetățenilor în puterile judiciară, executivă și legislativă, baze ale sistemului democratic. O societate care crede puțin în cei care o reprezintă este o societate ce se poate desprinde complet de democrație.

Potrivit Raportului PNUD/OSA din 2010, democrațiile latino-americane trebuie: să formuleze noi modalități de participare politică pentru a combate criza reprezentării; să consolideze organizarea republicană a statului, adică independența puterilor, controlul reciproc al acestora și procedurile de responsabilizare; să mărească puterea politică reală a

statului, modernizându-i organizațiile și furnizându-le acestora resurse umane și financiare eficiente; să progreseze concomitent, prin politici publice eficiente în domenii esențiale precum fiscalitatea, coeziunea socială și siguranța publică¹.

Cum trebuie procedat pentru restaurarea încrederii cetățenilor în valorile democratice în Europa și în America Latină?

Trebuie luate măsuri care să îi stimuleze pe cetățeni să participe în mod activ la viața politică, indiferent de modalitate: partide politice, societate civilă, forme neconvenționale de participare politică. Mecanismele de democrație directă, precum referendumurile, le permit cetățenilor să își exprime direct opiniile privind politicile publice. Referendumurile trebuie utilizate doar în cazuri punctuale, fiind vorba despre o procedură extraordinară.

„Bugetul participativ” este un instrument inovator în acest sens. Acest instrument a fost folosit pentru prima dată în Porto Alegre (Brazilia) în 1989 și astăzi este utilizat în peste 15 000 de municipalități de pe toate continentele. Astfel, internetul poate contribui în mod considerabil la o reevaluare a sferei politice. De asemenea, se impune actualmente o modernizare a mijloacelor de comunicare care furnizează informații veridice și clare, prin legi care să limiteze monopolurile. Alt instrument constă în aplicarea unor mecanisme permanente de control și transparență a gestiunii publice, în vederea creării unui sistem solid de responsabilizare, care să determine creșterea încrederii cetățenilor.

Fiscalitatea este un element esențial al redistribuirii. În America Latină, unde peste 1/3 din populație trăiește sub limita sărăciei, impozitele au o importanță deosebită. De ele depinde posibilitatea de a executa angajamentele electorale, posibilitatea ca statul să își atingă obiectivele. Din păcate însă fiscalitatea este foarte limitată în America Latină. Este necesară o politică fiscală eficace.

În ceea ce privește administrarea justiției, este necesar, mai ales în America Latină, ca justiția să fie rapidă și universală și să nu existe impunitate. În UE, este necesar ca un cetățean sau un grup de cetățeni să aibă posibilitatea de a se adresa Curții Europene de Justiție atunci când s-au epuizat toate posibilitățile pentru un proces la nivel administrativ sau la Comisia Europeană.

În prezent, democrația nu mai poate fi exclusiv reprezentativă (electorală). În secolul al XXI-lea, aceasta trebuie să fie participativă. Aceste categorii pot funcționa în două moduri: coexistență și complementaritate. În țările occidentale, există în principal „coexistență”, adică un guvern reprezentativ la nivel național coexistă cu o democrație participativă la nivel local. În America Latină, există situații de complementaritate (de exemplu bugetul participativ), deci guvernele democratice reprezentative acceptă un transfer al prerogativelor decizionale ce le revin de drept, către nivelul local/regional (democrație participativă). În acest context, democrația rămâne un sistem cu viitor. Conceptul său de bază nu se va schimba, însă modalitățile sale de aplicare pot varia.

¹ Nuestra Democracia, PNUD/OSA, 2010